

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛІСТИКА

ВАТРАЛЬ А. В.,
кандидат юридичних наук,
докторант
(Національна академія Служби безпеки України)

УДК 351.746.1:355.40

**СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНОГО ПІЗНАННЯ**

У статті розглянуто сучасний стан правового регулювання контррозвідувального пізнання, як важливої складової контррозвідувальної діяльності. Доводиться, що усунення прогалин правового регулювання пізнавального процесу у контррозвідці є запорукою успішного вирішення завдань у сфері забезпечення державної безпеки України.

Ключові слова: *правове регулювання, контррозвідувальна діяльність, розвідувально-підривна діяльність, пізнання, інформація.*

В статье рассмотрено состояние правового регулирования контрразведывательного познания, как важной составляющей контрразведывательной деятельности. Акцентировано, что устранение недостатков правового регулирования познавательного процесса в контрразведке является залогом успешного решения задач в сфере обеспечения государственной безопасности Украины.

Ключевые слова: *правовое регулирование, контрразведывательная деятельность, разведывательно-подрывная деятельность, познание, информация.*

The article deals with the of counterintelligence cognition legal regulation current state as an important component of counterintelligence activity. It is proved that the gaps' elimination of counterintelligence legal regulation cognitive process is the key to the successful problems' solution the in the field of the state security of Ukraine safeguarding.

Key words: *legal regulation, counterintelligence activity, intelligence-subversive activity, cognition, information.*

Вступ. Україна є одним із ключових елементів у геополітичних та економічних інтересах багатьох іноземних країн, які активно впливають на соціально-політичні процеси у нашій державі, використовуючи методи розвідувально-підривної діяльності. Як свідчить світова практика, належна протидія такій діяльності можлива лише шляхом проведення відповідними суб'єктами ефективної контррозвідувальної діяльності. Спеціально уповноваженим суб'єктом у сфері контррозвідувальної діяльності є Служба безпеки України, яка здійснює контррозвідувальні заходи з метою своєчасного виявлення і запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам безпеці України, припинення розвідувальних, терористичних та інших протиправних посягань спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на державну безпеку України, усунення умов, що їм сприяють, та причин їх виникнення [1].

Контррозвідувальна діяльність (далі – КРД) є різновидом соціально корисної практики, тому в її основі лежить пізнання навколишньої дійсності. До основних об'єктів, що пізнаються у КРД належать наявні або потенційно можливі явища та чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України. Водночас, для того щоб пізнавальний процес у контррозвідці функціонував безперервно, а його результати становили важливе значення для забезпечення державної безпеки, він має бути належним чином унормований. Якість правового регулювання контррозвідувального пізнання є одним із головних чинників, від якого залежить його ефективність. Тому, для визначення прогалин правового регулювання контррозвідувального пізнання, постає необхідність дослідження його сучасного стану.

Дослідження питань правового регулювання контррозвідувальної діяльності, а також необхідності удосконалення нормативної бази та законодавчої регламентації у сфері забезпечення державної

безпеки набуло розвитку у наукових доробках провідних вітчизняних учених, зокрема І. В. Авдошина, М. М. Галамби, С. Г. Гордієнка, В. М. Гребенюка, І. В. Гори, В. М. Поваляєва, І. В. Слюсарчука, М. О. Шиліна, В. П. Янковського, В. А. Яценка та ін.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сучасного стану правового регулювання пізнавальної діяльності у контррозвідці.

Результати дослідження. У філософії пізнання визначається фундаментальною людською потребою і ототожнюється з процесом продукування знання. Основним чинником пізнавального процесу постають інтереси особи, що рухається від незнання до знання, від неповного й непевного знання – до повнішого й достовірною [2, с. 112]. У контррозвідувальній діяльності процес пізнання направлений на формування знань про події, явища, процеси, предмети, осіб тощо, які мають відношення до сфери забезпечення державної безпеки і захисту національних інтересів. На наше переконання, контррозвідувальне пізнання є важливою складовою контррозвідувальної діяльності, оскільки дає можливість отримання нових знань та прогнозу інформації стосовно розвитку оперативної обстановки, а також виявлення критичних проблем у системі забезпечення державної безпеки України.

Велике значення для організації та підвищення ефективності пізнавальної діяльності у контррозвідці має її правове регулювання, оскільки право є головним регулятором суспільних відносин у всіх сферах життя. З теорії держави і права відомо, що правове регулювання (лат. *regulo* – «правило») – це здійснюваний державою за допомогою всіх юридичних засобів владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення, охорони і розвитку [3, с. 151]. Саме правове регулювання, як результативний вплив права на суспільні відносини [4, с. 249], виступає гарантією об'єктивності у процесі пізнання [5, с. 15].

Межами правового регулювання є: об'єктивна природа суспільних відносин, що унеможливорює безпосередній вплив на ці відносини, а дає змогу лише для опосередкованого правового регулювання через вплив на поведінку учасників; здатність суб'єктів суспільних відносин усвідомлювати правові вимоги, що до них висувуються, і своїми вольовими діями реалізувати правові приписи [6, с. 294]. Зазначені об'єктивні і суб'єктивні фактори обмежують можливості правового впливу на суспільні відносини, а також правове регулювання межами, вихід за які може призвести до порушень демократії і законності, у тому числі під час застосування засобів КРД. Водночас, потрібно мати на увазі, що межі правового регулювання рухомі. Розвиток суспільного життя передбачає включення нових сфер відносин у правове регулювання контррозвідувальної діяльності і виключення деяких попередніх.

Правове регулювання здійснюється завдяки функціонуванню відповідного правового механізму – цілісної системи правових засобів, методів, способів, за допомогою яких здійснюється вплив на суспільні відносини, їх відповідне юридичне упорядкування [7, с. 240]. Як і будь-який інший управлінський процес, правове регулювання контррозвідувального пізнання прагне до оптимізації, дієвості правової форми, яка утворює контррозвідувальний режим, сприятливий для розвитку змісту корисних суспільних відносин.

Проведений аналіз наукових джерел свідчить про відсутність у вчених одностайної думки стосовно складових механізму правового регулювання, разом з тим, сучасні наукові погляди переважно збігаються. Як правило, до елементів правового механізму відносять: нормативно-правові акти (сукупність норм права); правові відносини; акти реалізації прав та обов'язків; юридичні факти; правосвідомість і правову культуру [7, с. 241; 8, с. 269; 9, с. 499]. Зазначені елементи перебувають у тісному, постійному, гармонійному взаємозв'язку та взаємодії. Кожен із них виконує свої функції, безпосередньо здійснюючи властивий тільки йому правовий вплив на поведінку людей.

Враховуючи важливість усіх перелічених складових механізму правового регулювання, слід зазначити, що традиційно, його основою вважають систему нормативно-правових актів, яка відіграє подвійну роль у процесі правового впливу. По-перше, вона доводить учасникам суспільних відносин, що регулюється, інформацію про правові вимоги держави; по-друге – містить вказівки на ті юридичні засоби, за допомогою яких передбачається досягти оптимального узгодження волі індивідів та їх колективів з державною волею, тобто упорядкування суспільних відносин у загальних інтересах суспільства [6, с. 300-301].

Регламентация нормами права діяльності суб'єктів КРД у сфері застосування негласних сил, засобів і методів протидії розвідувально-підривній діяльності спецслужб іноземних держав є певною гарантією правильності дій посадових осіб та інших учасників контррозвідувальних відносин. Регулюючи поведінку уповноважених суб'єктів, правові норми визначають межі та механізм пізнання, його зміст і форму. Вказане забезпечує використання достовірних методів пізнання для встановлення ознак та фактичних обставин розвідувальної, розвідувально-підривної діяльності спецслужб іноземних держав на шкоду життєво важливим інтересам України.

Правильному розумінню впливу законодавства у сфері забезпечення державної безпеки на пізнавальну діяльність контррозвідників сприяє знання історії становлення, формування і розвитку ві-

тчизняної контррозвідувальної діяльності, її засобів, форм і методів. Особливого значення це набуває на сучасному етапі реформування системи правоохоронних органів, а також правових норм, що забезпечують її функціонування. Нині триває процес формування нової правової бази, яка орієнтована на захист прав та свобод громадян, багатогранний контроль органів влади та громадськості, доступність до багатьох сторін діяльності контррозвідки. Сьогодні, у рамках демократичного контролю за роботою спецслужб здійснюються спроби уніфікувати законодавство про діяльність спецслужб у межах європейської та світової спільнот [10, с. 106].

Процес корінного перетворення «радянського тоталітарного права» на «право демократичного громадянського суспільства», зміна історичного типу контррозвідувальної діяльності дали можливість контррозвідувальному пізнанню набути нових удосконалених форм. Дослідження минулого досвіду дозволяє стверджувати, що поступово відбувався перехід від проведення елементарних контррозвідувальних дій до застосування складних комплексних контррозвідувальних заходів, операцій тощо.

Для дослідження сучасного стану правового регулювання пізнавальної діяльності у контррозвідці розглянемо нормативно-правові акти, які відіграють провідну роль у ході її функціонування, а також їх прогалини, що негативно впливають на процес контррозвідувального пізнання.

У підтвердження тому, що пізнання у контррозвідувальній діяльності направлене на формування знань, необхідних для забезпечення державної безпеки, ч. 2 ст. 2 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність» основними завданнями КРД визначає здобування, аналітичну обробку та використання інформації, що містить ознаки або факти розвідувальної, терористичної та іншої діяльності спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на шкоду державній безпеці України [1].

Здобування інформації про ознаки об'єктивної сторони злочину у сфері національної безпеки відбувається у процесі контррозвідувального пошуку, який здійснюється співробітниками органів державної безпеки відповідно до ч. 2 ст. 7 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність». Окрім цього, з метою гласного і негласного виявлення, фіксування і документування розвідувальних, терористичних та інших посягань на державну безпеку України, ст. 7 Закону передбачені такі способи отримання інформації як: опитування осіб за їх згодою, використання добровільної допомоги громадян України; спостереження у громадських місцях із застосування фото-, кіно- і відеозйомки, оптичних та радіоприладів, інших технічних засобів; витребування, збирання і вивчення документів та відомостей, що характеризують діяльність підприємств, установ, організацій, а також спосіб життя окремих осіб, джерела і розміри їх доходів. Також, отримання вагомих, раніше не відомих відомостей може відбуватися і у ході проведення дозволеної Законом контррозвідувальної операції [1].

Окрім Закону України «Про контррозвідувальну діяльність», повноваження на здійснення контррозвідувальних заходів, які забезпечують пізнавальні можливості співробітників органів державної безпеки, надає п. 4 ч. 1 ст. 24 Закону України «Про Службу безпеки України». Звісно, такі заходи мають на меті здобування інформації, що сприяє запобіганню, виявленню та припиненню будь-яких форм розвідувально-підривної діяльності проти України.

Право на отримання інформації контррозвідувальними підрозділами СБ України також передбачено Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність». Так, ст. 8 визначає низку способів здобування інформації, які також можуть бути використані у процесі контррозвідувальної діяльності. Наприклад: отримання від юридичних та фізичних осіб безкоштовно або за винагороду інформації про загрозу безпеці суспільства і держави; звернення із запитом до правоохоронних органів інших держав та міжнародних правоохоронних організацій відповідно до законодавства України, міжнародних договорів, а також установчих актів та правил міжнародних правоохоронних організацій, членом яких є Україна тощо.

Окрім цього, виключно з метою отримання інформації в інтересах контррозвідки, для запобігання, своєчасного виявлення і припинення розвідувальних, терористичних та інших посягань спеціальних служб іноземних держав та організацій на державну безпеку України, на підставі п. 6 ч. 2 ст. 7 Закону України «Про контррозвідувальну діяльність», співробітники СБ України мають право здійснювати заходи, визначені ч. 3 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». Такими заходами є: негласне обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, аудіо-, відеоконтроль особи, аудіо-, відеоконтроль місця, спостереження за особою, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж, накладення арешту на кореспонденцію, здійснення її огляду та виїмки, установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу [11]. Вказані заходи проводяться на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженого з прокурором, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо.

Шляхом застосування вищезазначених негласних заходів, оперативні підрозділи СБ України, у ході роботи за відповідними контррозвідувальними справами, мають змогу отримувати повну, досто-

вірну і своєчасну інформацію про розвідувальні, терористичні та інші посягання на державну безпеку України. Слід зазначити, що як гласні, так і негласні способи отримання вагової, раніше не відомої інформації, є засобами контррозвідального пізнання, оскільки дають можливість розпізнавати явища чи факти об'єктивної дійсності, які мають важливе для контррозвідки значення.

Ще одним нормативно-правовим актом, що наділяє СБ України правом здобування контррозвідальної інформації, зокрема про діяльність іноземних та міжнародних терористичних організацій є Закон України «Про боротьбу з тероризмом». Ст. 5 цього закону, виключно з метою отримання упереджувальної інформації у разі загрози вчинення терористичного акту або при проведенні анти-терористичної операції, дозволяє проведення оперативно-технічних пошукових заходів у системах і каналах телекомунікацій, які можуть використовуватися терористами. Ст. 7 вказаного закону покладає на Антитерористичний центр при СБ України обов'язок в установленому порядку збирати, узагальнювати, аналізувати та оцінювати інформацію про стан і тенденції поширення тероризму в Україні та за її межами [12].

Сучасна Концепція розвитку сектору безпеки і оборони України, затверджена Указом Президента України від 14.03.2016 р. № 92/2016, окреслює перелік завдань, на вирішенні яких має зосередитись діяльність СБ України. До таких завдань, окрім протидії розвідувальній, розвідувально-підривної та іншій протиправній діяльності спецслужб іноземних держав, окремих організацій, груп та осіб належить здійснення інформаційно-аналітичної діяльності в інтересах державної безпеки України [13]. Зазначений підзаконний нормативно-правовий акт також певним чином унормовує процес контррозвідального пізнання, адже на етапі добування необхідної для контррозвідки інформації, доцільно досліджувати питання про наявність потрібних даних в автоматизованих інформаційних системах.

Зі змісту Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26.05.2015 р. № 287/2015, вбачається визнання недостатньої ефективності контррозвідальної діяльності у напрямі добування, аналітичної обробки та використання інформації, що містить ознаки або факти розвідувальної, терористичної та іншої діяльності спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на шкоду державній безпеці України [14]. Однією з причин мало результативної контррозвідальної діяльності уповноважених суб'єктів вважаємо її недосконале нормативно-правове регулювання.

На сьогодні у нормативно-правових актах, які регламентують порядок організації та проведення КРД, існують прогалини, що негативно впливають на пізнавальну діяльність контррозвідальних підрозділів. Наприклад, на практиці існуюча процедура погодження у Генеральній прокуратурі України клопотань на проведення негласних контррозвідальних заходів займає декілька днів, що призводить до затягування строків їх початку, суттєво зменшує швидкість отримання об'єктивної інформації у ситуаціях, які потребують стрімкого реагування, та не дозволяє своєчасно приймати відповідні управлінські рішення щодо її подальшої реалізації.

Ще однією з неурегульованих проблем правового регулювання контррозвідального пізнання є застосування у ході проведення КРД заздалегідь ідентифікованих (помічених) та несправжніх (імітаційних) засобів, тобто спеціально виготовлених речей і документів, створення та використання спеціально утворених підприємств, установ, організацій. Ст. 7 Закону України «Про контррозвідальну діяльність» дозволяє створювати з метою конспірації підприємства, установи та організації, використовувати документи, що зашифровують особу чи відомчу належність працівників, приміщень і транспортних засобів органів та підрозділів, що здійснюють контррозвідальну діяльність [1]. Натомість, ч. 17 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» дає право уповноваженим суб'єктам створювати та використовувати зазначені засоби згідно з положеннями ст. 273 КПК України [11], тобто лише з метою вирішення завдань кримінального провадження, виключно під час конкретного досудового розслідування [15]. Враховуючи, що основне призначення таких засобів полягає у створенні умов для негласного отримання певної інформації, насамперед, існує потреба в їх використанні при проведенні оперативно-розшукових та контррозвідальних заходів. Вирішення цієї проблеми вбачається шляхом внесення змін до оперативно-розшукового законодавства.

Зазвичай, негативний вплив на пізнавальну діяльність суб'єктів КРД має неоднозначність сприйняття та розуміння правових норм. Як правило, формування правових норм і закону у цілому має відбуватися з дотриманням вимог юридичної техніки. Норми законодавства не повинні бути джерелом різного їх трактування та тлумачення. Мова законотворення повинна характеризуватися визначеністю, змістовністю, стислістю. Вона має бути якомога більше зрозумілою навіть для громадянина без юридичної освіти, тобто бути популярною і водночас спеціальною.

Висновки. Результати проведеного дослідження дозволяють зробити висновок, що однією з умов ефективного функціонування пізнавальної діяльності контррозвідальних підрозділів є належне правове регулювання контррозвідальної діяльності. Саме правові норми визначають межі та механізм контррозвідального пізнання, його зміст і форму, надають уповноваженим суб'єктам

можливість застосовувати дієві методи та засоби для отримання інформації, необхідної для забезпечення державної безпеки. Вирішення сучасних проблем правового регулювання контррозвідувальної діяльності, приведення законодавчих норм у відповідність до потреб практики, сприятиме покращенню механізму контррозвідувального пізнання і стане запорукою успішного виконання контррозвідкою покладених на неї завдань.

Список використаних джерел:

1. Про контррозвідувальну діяльність : Закон України від 26.12.2002 р. зі змінами і доповненнями на 05.01.2017 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 12. – ст. 89.
2. Петрушенко В. Л. Основи філософських знань : [навч. посіб. для студ. ВНЗ I-II рівнів акредитації] / В. Л. Петрушенко. – 4-те вид., випр. і допов. – Львів : Магнолія 2006, 2008. – 312 с.
3. Рабінович П. М. Основи загальної теорії держави і права / П. М. Рабінович. – К. : Атіка, 1995. – 176 с.
4. Шмоткін О. В. Теорія держави і права : [навч. посіб.] / О. В. Шмоткін. – К. : Центр навч.-наук. та наук.-практ. вид. НА СБ України, 2014. – 340 с.
5. Климов И. А. Оперативно-розыскная деятельность как процесс познания : [монография] / И. А. Климов. – М. : ЮИ МВД РФ, 1994. – С. 152.
6. Теория государства и права : [учеб.] / под ред. А. И. Денисова. – М. : Юрид. лит., 1980. – 432 с.
7. Теорія держави і права : [навч. посіб. для підгот. фахівців з інформ. безпеки] / [О. О. Тихомиров, М. М. Мікуліна, Ю. А. Іванов та ін.] ; за заг. ред. Л. М. Стрельбицької. – Київ : Нац. акад. СБУ, 2016. – 332 с.
8. Теория государства и права : [учеб.] / под. ред. В. М. Корельского и В. Д. Первалова. – М., 1999. – 570 с.
9. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : [підруч.] / О. Ф. Скакун. – Харків : Консул, 2005. – 656 с.
10. Слюсарчук І. В. Контррозвідувальна стратегія України як основа інтеграції сектору безпеки та суспільства / І. В. Слюсарчук // Роль національної спецслужби в історії українського державотворення : тези доповіді Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 17 березня 2017 р.). – К. : ВПЦ «Київський Університет», 2017. – С. 106.
11. «Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 р. зі змінами і доповненнями на 12.04.2017 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – ст. 303.
12. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 20.03.2003 р. зі змінами і доповненнями на 07.05.2017 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 25. – ст. 180.
13. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України» : Указ Президента України від 14.03.2016 №92/2016 // Урядовий кур'єр № 52 від 18.03.2016 р.
14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 26.05.2015 №287/2015 // Урядовий кур'єр № 95 від 29.05.2015 р.
15. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар /за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К. : Юстиніан, 2012. – 1224 с.

